

РУСКАТА КОЛОНИЗАЦИЯ НА КАВКАЗ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ГЕНЕРАЛ АЛЕКСЕЙ ПЕТРОВИЧ ЕРМОЛОВ (1816 – 1827)

Цветелина Харалампиева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се разглежда дейността на ген. А. П. Ермолов като главен управител на Кавказ, която поставя основите и насоките на руската колонизация на региона. Разглеждат се новаторските методи и концепцията на генерала за покоряването на непокорните планински народи, както и административните мерки по превръщането на Северен Кавказ и Закавказието в неразделна част от Руската империя. Представени са и дейностите на ген. Ермолов по отношение на търговия, култура, религия и други сфери на общественно-политическия живот в региона, които, макар и второстепенни, съпътстват военните дела и онагледяват цялостното му управление.

Keywords: General A.P.Ermolov, Russian colonization, North Caucasus, Transcaucasia, mountain peoples

В началото на XIX век във владение на Руската империя попада почти целият Кавказ с изключение на северозападната му част. Поради геостратегическото си положение този регион е изключително важен от гледна точка на защита на южните територии на Русия, както и възможността да се използва като плацдарм за нападение на Османската империя и Персия. Кавказ е важен и от икономическа гледна точка, защото чрез транзитната търговия е свързващо звено между Европа и Азия.

Подчиняването на новите територии и включването им в системата на управление на Руската империя се оказва нелека задача и се превръща в продължителен и сложен процес. Това се отнася най-вече до Северен Кавказ, където борбата с непокорните планински народи води до т.нар. Кавказка война, продължила около петдесет години. Установяването на стабилна административна власт над този регион е от изключително значение, защото в противен случай се затормозява контролът над съседните закавказки територии и цялостното управление на региона като единна административно-териториална единица, както и възможността за външна намеса не спира да е една от основните заплахи за стабилността в пограничните райони на Русия. Тя се изразява в изпращането на османски и пер-

сийски агитатори (а по-късно полски и английски), които бунтуват планинското население срещу новата власт и го подтикваат към съпротива и неподчинение.

До началото на XIX век руската управленска политика на Кавказ е все още нестабилна, дори неясна по отношение на целите, а дейността на назначените от царската власт управляващи Кавказката губерния не притежават последователност във визията и административното устройство на региона. След края на войната с Франция Русия обръща по-сериозно внимание на тези територии вече с ясната цел да ги превърне в неразделна част от своите владения. Човекът, който Александър I изпраща в Кавказ, за да се справи с тази нелека задача, е ген. Алексей Петрович Ермолов. Герой от Отечествената война през 1812 г., той не остава в историята като поредния управляващ на Кавказ. В руската историография той е особено спорна личност – от обвиняван за това, че със своята жестокост е предизвикал избухването на Кавказката война, до превръщането му в митологизирана личност, надарена с изключителни качества и възхвалявана за цивилизаторската си дейност в Кавказ. Ако се отърсим от крайностите във възгледите относно ген. А. П. Ермолов, със сигурност може да се каже, че той полага основите на едно управление, което, макар и първоначално отричано, по-късно се превръща в образец за наместниците на Кавказ, довели до окончателното покоряване на тази размирна територия.

На 6 април 1816 г. Александър I назначава ген. А. П. Ермолов за командващ на отделния Грузински (Кавказки) корпус и управляващ гражданската част на Кавказ и в Астраханската губерния, а също и за извънреден и пълномощен посланик на Русия в Персия. Той остава на този пост до 1827 г. и за десетгодишното си управление успява да обърне внимание в различна степен на почти всички сфери от обществено-политическия живот на Кавказ.

Два са основните метода, които се използват традиционно, свързани с подчиняването и приобщаването на планинските народи: търговско-политически мероприятия и военни акции. Тъй като се допълват, те успяват в някаква степен да разпространят военноексплоатационната власт на империята над новите земи и да осигуряват контрол над „неспокойните“ им обитатели¹⁾. Александър I възлага повече надежди на мирните средства, като дава дори нареждане при „въвеждането на ред“ да се използва преди всичко методът на убеждение и само в краен случай – насилие. Това донякъде се дължи и на невъзможността да се отделят достатъчно средства и сили за осигуряване на пълно подчинение на планинските народи. За ген. Ермолов обаче военният метод става основен при прокарване на административната власт и установяване на контрол най-вече над Северен Кавказ, а всички останали дейности са просто съпътстващи. За генерала съдбата на Кавказ е предрешена – той трябва да стане неотделима част от Руската империя. Според него съществуването на независими и полунезависими държавни образувания и общества, различни по вид управление и религия в планината или равнината, е просто

несъвместимо с честта и достойнството на руския император, с безопасността и благополучието на неговите поданици²⁾.

Ген. Ермолов отива в Кавказ като представител на велика империя, победила Франция. Но за разлика от неговите предшественици и наследници на поста, който заема, той започва постепенно да осъзнава, че военната стратегия, която се използва в Европа, не е приложима за Кавказкия регион. Затова той я преосмисля и съобразява с реалностите. За Ермолов Кавказ е крепост, която трябва да се обсажда с постоянство. Негова е идеята бунтовните региони да бъдат разделени на по-малки подрегиони, които да бъдат обградени с крепостна система, като „планинците“ се изтласкват все повече към високите части на планината, където да бъдат окончателно обсадени без възможност за бягство. А аулите, които са техни убежища, да се превземат един по един. Всичко това води до множество военни акции и поддържане на силите, с които Ермолов разполага в постоянна бойна готовност. Неговото отношение към така провежданата политика личи от думите му: „В този край и доброто се върши с насилие. Аз подразбирам тук, че след като е поела охраната на земята и след като е дала високо покровителство на Грузия, Русия трябва да управлява чрез властта, а не с молби.“³⁾ Или: „Тук снизходителното наказание за престъпление, от непросветените народи, се приема като слабост. Тук за важните престъпления е необходимо смъртно наказание и подобна строгост би предотвратила много престъпления.“⁴⁾ „Искам моето име да всява страх по нашите граници, по-силно от вериги и укрепления, думата ми да бъде закон за азиатците, по-истински от неизбежната смърт. Снихождението тук – признак на слабост, и аз точно от човеколюбие ще бъда неумолимо строг. Едно смъртно наказание ще съхрани стотици руснаци от смърт и хиляди мюсюлмани от измяна.“⁵⁾ Въпреки тези думи, трябва да се отбележи, че Ермолов допълнително се старее да изгради своя образ сред планинците като „жесток и страшен“, използвайки го като психологически метод за постигане на целите си. Както казва В. Лесин, Ермолов никога не е проявявал безпричинна жестокост. Тя е в отговор на нападение на планинците над селата от Кавказката линия или убийството на офицери от корпуса. Всъщност системата от набези, от която страдат руските поселения на Кавказ, е основна част от препитанието на повечето планински народи и най-вече чеченци, дагестанци, кабардинци, черкези и др. За Ермолов всички планинци са „народ гнусен и подъл“, който лесно дава клетва за вяност и лесно се отказва от нея и затова заслужава сурово наказание⁶⁾. И най-вече за чеченците „няма под слънцето народ нито по-гнусен, нито по-коварен, нито по-престъпен“, но няма и народ „по-силен, живеещ в състояние на съвършено равенство, непризнаващ никаква власт над себе си“⁷⁾. Ермолов добре разбира, че еднакво вредни са и силата, употребявана неуместно, и откровеното търпение като форми на общуване с планинците, защото първата подрива доверието към властта, а втората се приема за слабост и ги поощрява към активни действия⁸⁾.

За да прекрати набезите на планинците, Ермолов взима решение да ги изтласка навътре в планината, като пренесе Линията зад р. Терек, превземе р. Сунжа и постепенно, в течение на три години, да построи по нейното течение редица крепости. След като Александър I дава „височайше“ разрешение, генералът започва реализация на своите планове и за няколко години са построени крепостите: Грозная, Внезапная, Бурная, Герзел Аул и др. Съединени чрез път, те образуват дълга фортификационна линия, която се простира от Назран (днес град в Западна Ингушетия) до бреговете на Каспийско море. Едновременно се проправят просеки от север на юг, които откриват достъп до неуязвимите преди това места, където са базирани чеченските и дагестанските отряди⁹⁾. Така военната блокада се съчетава и с икономическа, тъй като, изтласквайки и ограничавайки непокорните племена в планините, те са лишени от равнинните терени, които са основни за тяхната прехрана. Невъзможността им да обработват земи и да пасат стадата си ще ги доведе до глад, който се смята за ефективно средство за подчинение от ген. Ермолов.

Наред с „обсадата“ не спират и военните действия, съпровождащи изграждането на крепостите, заложи на стратегически пунктове в Дагестан и Чечения. Нанесени са и няколко съкрушителни поражения над планинците в периода 1818-1820 г., които водят до възцаряване на относително спокойствие. В Кабарда също са построени крепости на „изходите“ на главните клисури на Кавказкия хребет, откъдето Ермолов има възможност за наблюдение и бърза реакция в случай на поява на планински отряди в равнинните части.

Различни кордонни укрепления се строят и по Черноморието, но като цяло Ермолов не успява да се справи с постоянните нападения на черкезите срещу казашките поселения в Северозападен Кавказ, най-вече по течението на р. Кубан. Трудността да се предприемат по-сериозни мерки срещу тях се корени и във факта, че те се намират под влияние на Османската империя и юридически се считат за нейни поданици. Затова определени действия могат да провокират конфликт с Високата порта. Въпреки това ген. Ермолов разрешава на руските отряди да „догонват“ тези на черкезите, които грабят в руските предели.

Ген. Ермолов развива пътното строителство и изгражда съобщителна мрежа в региона, защото осъзнава, че без тяхното наличие трудно ще въведе порядък. Нови линии на комуникация са положени от Тифлис до Кутаис, от Георгиевск до Екатеринодар през Кабарда, между Дагестан и други мюсюлмански провинции. По бреговете на големи и малки планински реки се строят мостове. Заедно с възстановените и построените нови пътища се изгражда и система от военни постове, които повишават безопасността на придвижването и по този начин отпада необходимостта от използване на силни конвои, които да ескортират стоки и пътници.

Подобряването на пътната мрежа и обезпечаването на безопасността ѝ водят и до оживяване на търговията. Ген. Ермолов смята, че търговията с планинците

трябва да бъде безмитна и след като техните стоки преминават карантинна проверка, те могат да ги продават, където си пожелаят. По отношение на непокорните племена той установява търговска блокада като наказание за антируските им прояви. Важно място в Ермоловската политика заема борбата с вноса на Кавказ на импортни стоки, най-вече турски и персийски. Ако търговията на планинците със собствени стоки се приветства, то на пътя на търговците от Европа, Персия и Османската империя администрацията поставя съществени прегради. Планинските товари не се облагат с мито, тъй като властите считат, че по този начин ще привлекат планинците към мирна дейност. Но търговци, които внасят задгранични вещи се облагат, като така се увеличава стойността на товарите¹⁰⁾. Главната причина за това е политическа и, както самият Ермолов отбелязва: „...По политически съображения бих смятал за полезен превоза от Кубан на чуждестранни стоки, сред които да преобладават турски стоки, като се забрани напълно или поне се затрудни директната търговия, доколкото е възможно, за да не се допуска по-близкото сближаване на закубанските народи с турците.“¹¹⁾

Търговията, с която руската администрация се бори безпоощадно, е тази с роби. Основният им внос за Османската империя е от Северен Кавказ, като за целта има определени центрове както в източната, така и в западната му част. Жителите от региона не са застраховани от продажба в робство, въпреки че още през 1804 г. руското правителство въвежда забрана за търговията с роби в региона. Все пак построяването например на крепостта Внезапная води до прекратяването ѝ на местно ниво. Като цяло обаче с този проблем Ермолов не успява да се справи, но пък го използва като оръжие срещу самите планинци. Когато през 1825 г. кабардински войски нападат руските, опитвайки се да нахлуят в Чечения, Ермолов разрешава на ингушите и осетинците да залавят бегълците и да ги превръщат в роби или да ги продават¹²⁾.

В Закавказието генералът стимулира ръста на търговията, като унищожава вътрешните феодално-митнически бариери. Тъй като не успява да учреди търговски съд, той намира ефективен метод за разрешаване на тъжбите – назначава посредник по взаимно съгласие на спорещите страни. Той не забравя и за постъпленията в хазната, като в периода между 1820-1823 г. приходите се увеличават четири пъти¹³⁾.

Името на генерал Ермолов се свързва и с въвеждането на нов вид взаимоотношения между селяните и помещиците. По време на неговото управление на Кавказ нарастват дълговете на грузинските дворяни. Поради това техните имения, заедно с крепостните, значително често се вземат от кредиторите на безценница. Поради това главният управител разрешава на селяните, които се стремят да получат свобода, да погасят дълговете на своите господари, а при желание да придобият и част от имуществото им, при това дори с помощта на субсидии от хазната¹⁴⁾. Предложението на Ермолов, след обсъждането и утвърждаването му в Държавния съвет, придобива силата на закон.

Към заслугите на генерала се приписва и стремежът му да превърне Закавказието в пазар за европейски товари и търговски път между Запада и Изтока. В тази връзка главният управител нарежда на специални агенти да изследват възможността за устройството на сухопътната и речната връзка между Черно и Каспийско море. Ермолов се заема с преобразяването на облика на областния град на Тифлиска губерния – Тифлис. Започва строителство на цели комплексни сгради в европейски стил, строителство и разширяване на улици, архитектурно оформление на града. За десет години в центъра на Тифлис са построени десетки обществени сгради, които до средата на XIX век са единствените паметници на руското управление на Кавказ.

Ген. Ермолов поощрява корабоплаването и риболова в Каспийско море, въвежда ред в местната флотилия, става инициатор за построяване на Астраханската градска корабостроителница, а за облекчаване на навигацията нарежда начертаване на карта на делтата на река Волга.

Оживлението в деловия живот в Кавказкия край неизбежно води до нуждата от усъвършенстване на комуникациите и поради това в големите населени места са открити пощенски клонове и спедиции, които получават право да приемат и отправят пратки, държавни, частни колети, пари и скъпоценности. Също така между Петербург и Тифлис е учредена специална поща, по-бърза от обичайната.

В продължение на десетгодишната си служба в Кавказ Ермолов е зает предимно с проблемите на армията и умиротворяването на планинците. Когато военната обстановка позволява, той се занимава и с административна дейност. Ген. Ермолов е първият главен управител на Кавказ, който осъзнава, че правомощията на институцията, която представлява, трябва да бъдат увеличени с оглед изграждане на стабилна администрация и цялостния контрол над региона. Още след назначението му през 1816 г. той изпраща „Записка“ на император Александър I, в която набелязва необходимите промени, които трябва да концентрират властта в ръцете на управляващия Кавказ и да усилят местната централизация¹⁵⁾. Според Ермолов военноексплоатативният механизъм на Кавказ се намира в твърде голяма зависимост от различни ведомства в Петербург, поради което той настоява за реорганизация в субординацията между правителствените учреждения и кавказката администрация. Преди всичко той иска за себе си пълна свобода на действие, което според него е необходимо условие за реализация на плановете на царизма в Кавказ. Съгласно проекта, командването на войските и управлението на Грузия, Астраханска и Кавказска губерния трябва да бъдат предадени в непосредствено управление на Ермолов. Всички кавказки чиновници, независимо от заеманите длъжности, да се лишат от възможността самостоятелно да се обръщат към централните държавни учреждения. Комуникацията с всички министерства да се осъществява само чрез Ермолов. Сенатът и министерствата да нямат право да уволняват и да отзовават от длъжност представители на кавказката администрация без съгласието на главния управител. Всички нови постановления и зако-

ноположения, касаещи територията, попадаща в сфера на административната му дейност, предварително да се съгласуват с него. Право да контролира действията на главния управител на първо място има императорът, а след това Сенатът и министрите. Ревизия в Кавказкия край може да се провежда само със съгласието на Ермолов. Той поставя също въпроса за предоставянето му на възможност да сключва договори на стойност повече от 10 хил. рубли.

Проектът на ген. Ермолов е подробно проучен от Комитета на министрите. Въпреки че получава отказ, царското правителство назначава ревизия на Кавказ през 1818 г., тъй като осъзнава, че системата на управление там не е окончателно завършена. На Ермолов също е предложено да състави проект за административните преобразувания в Кавказката губерния. В резултат на 24 юли 1822 г. е публикуван указ за изменението на кавказката административна система. Съгласно него Кавказката губерния е преобразувана в област с четири уезда. За областен град окончателно е утвърден Ставропол. Вместо длъжността „губернатор“ се появява „началник на областта“, която се изпълнява от командващия войските на Кавказката линия. Градската и земска полиция в градовете Моздок и Кизляр се подчинява на военните власти. Съдебната система се разделя по следния начин: с гражданско съдопроизводство, основано на местните обичаи, се заемат пристави, които се назначават от руската администрация от представителите на местната феодална аристокрация. Длъжностите на главни пристави се заемат от руски офицери, а углавните дела се разглеждат във военен съд¹⁶⁾.

Към момента на пребиваването на Ермолов в Грузия (Тифлиска губерния) висшата инстанция на гражданското управление там е Върховното грузинско правителство. То се подчинява непосредствено на главния управител, като в неговата структура влизат четири учреждения по аналогия с губернаторските палати. Те разглеждат изпълнителните, финансовите, углавните и гражданските дела. Началниците и съветниците на учрежденията (по правило това са руски чиновници, грузинските князе и дворяни) влизат в състава на Общото събрание на Върховното правителство, което приема жалбите и чрез процедура на гласуване взима окончателно решение по тях. Общото събрание се намира под председателството на главния управител, а ако той отсъства – от управляващия Грузия, но скоро в компетенциите на Общото събрание остават само делата на дворянството, а всички останали преминават в компетенцията на главния управител. Административното управление по места е организирано по подобие на руските губернии, като във всеки уезд са назначени съдии и управления на земската полиция, които са аналогични на низшите земски съдилища в руските губернии. Начело на уездния град стои комендант и ковчежник от руските чиновници, а за негов помощник – от грузинските дворяни. На тази територия на Грузия, където живее мюсюлманско население, са организирани учреждения дистанции¹⁷⁾. Начело на дистанциите се назначават пристави или моурави от грузинските князе, като правата им са приравнени с тези на капитан-изправници^{18),19)}. За техни помощници са назначавани руски чиновници²⁰⁾.

Още в началото на своето управление Ермолов, който осъзнава, че без стабилни закони не може да се въведе траен ред в ежедневието битов, обществен и делови живот на Кавказ, се заема с кодификация на законите в Грузия, като учредява специална Комисия за превод и кодификация на грузинските закони. От обширния свод със закони на грузинския цар Вахтанг VI (1675 – 1737) са избрани само тези статии, които могат да се използват след влизането на Грузия в състава на Русия. По негово инициатива е съставен и утвърден проект с правила за управление на калмиките, включващ в себе си освен нови закони и такива, използвани в системата на обичайното право.

Ген. Ермолов провежда законови промени и в Северен Кавказ. През 1818 г. на мирните територии на Чечения и Ингушетия е назначен пристав, който следи за настроенията в чеченското общество, участва в разглеждането на спорове, вербува планинци на руска служба, наблюдава дейността на моллите, особено на тези, които се ползват с авторитет сред народа, агитира чеченците към преселване в равнините. През 1826 г. Ермолов обнародва специален документ – „Правила за чеченския народ“, които регулират взаимоотношенията между населението и кавказката администрация. В него се съдържат не само задълженията на чеченците, но и задълженията на кавказката администрация. Също така се дават определени права на чеченците. Те се задължават да възобновят клетвите си за верноподанство, да не влизат в отношения с опасни хора, да поддържат караул на своите земи, за да не допускат нападения, да предават пленниците, откраднатите животни и др. Относно руските чиновници – те трябва да се държат по-добре с аманатите²¹⁾. Важно значение за населението има точката, в която се заявява, че поради неговата бедност, няма да се налагат парични наказания. Отменя се принципът за обща отговорност за постъпки и престъпления на отделни лица. В същото време обаче за убийството на руския поданик се залавя не само убиецът, но и родствениците му²²⁾. През 1828 г. тези правила са допълнени, а в Чечения е създаден нов съдебен орган, аналогичен на временния кабардински и владикавказкия планински съд. Последният е учреден същата година за осетинци и ингуши.

За управлението на Кабарда е въведена длъжността „началник“, който едновременно е командващ на Кабардинската линия, изградена през 1822 г. Съществуващият дотогава Кабардински съд (мекхеме) е заменен от временен съд за разглеждане на граждански дела, а углавните се предават на военен съд. Временният съд е подчинен също на началника на Кабардинската линия, а неговите членове са назначавани от руската администрация. Съдът има и административни функции, свързани със събирането на сведения за данъците и повинностите, отбивани от подвластните в полза на земевладелците и духовенството. В съда също така се издават разрешителни на жителите на Кабарда, които ще пътуват из Кавказката област²³⁾.

В Дагестан административната дейност на Ермолов се ограничава в смяната на враждебно настроените ханове, бегове и кадии с по-лоялни, под непосредстве-

ния контрол на военни чиновници и окрупняването на няколко административно-териториални единици. В някои случаи дагестанските поселения се подчиняват непосредствено на пристав, като в тези случаи гражданските дела се разглеждат по обичайното право, духовните дела се разглеждат от кадии, а приставът се включва само тогава, когато участниците в съдебните спорове са недоволни и когато е необходимо – предава углавните дела на военен съд.

Учредената от Ермолов система за административно-съдебно управление действа до 50-те години на XIX век и има положително значение. Способства за отслабване на патриархалните отношения, ограничава произвола на местните земевладелци, в частност забранява убиването на подвластни без съд. Основното при провеждането на съдебната реформа в региона е неизменната позиция на Ермолов по отношение на мюсюлманското духовенство, на което му е забранено да се занимава с разглеждането на граждански дела и стремежът му да се ограничи използването на нормите на шерията в съдебната практика.

Генерал Ермолов реформира и управлението на ногайците, които обитават пределите на Кавказка област. Той разработва „Наредба“, която контролира живота на ногайските племена. Изработеният на базата на Ермоловската „Наредба“ „Устав за управление на ногайците и другите мохамедани, чергаруващи в Кавказката област“ с неголеми изменения съществува до 1917 г.

През 1827 г., когато Ермолов вече е в оставка, в сила влиза разработеното от неговата администрация и утвърдено от императора „Учреждение за управлението на Кавказка област“, към което се причисляват и земите на Черноморската войска. Кавказка област заедно с Грузия минават под юрисдикцията на Главното управление. Цялата система на управление се състои от четири степени: Главно, областно, окръжно и волостно управление. Областното се учредява в Ставропол, окръжното – в Ставропол, Георгиевск, Моздок и Кизляр. Земите, на които е разположена Черноморската войска, се управляват по особени правила. В състава на волостното управление като отделна част влизат и кавказките жители, които се намират зад Кавказката линия. Съдопроизводството по углавни престъпления за тях се провежда във военен съд, а гражданските дела имат право да се разглеждат на основата на техните древни обичаи и закони. На назначените за тяхното управление пристави се предписва да не се месят в исковите дела на местните жители, ако самите те не поискат посредничество. На властите се препоръчва да поощряват преселването на жители откъм вътрешната страна на Кавказката линия.

Ген. Ермолов провежда и преселническа политика, която е насочена преди всичко към подсилване на кордонната линия и към подобряване икономическото състояние на Северен Кавказ. Предпочитание се отдава на казашката колонизация, тъй като казаците се смятат за по-подходящи за тази задача, защото, за разлика от селяните, не се нуждаят от военна опека от страна на командването. Те се използват активно не само при охраната на границата, но и в настъпателни операции срещу планинците. По молба на главния управител в Кавказ започват да се

преселват женени войници, които се разпределят основно в градските гарнизони, увеличавайки по този начин броя на градското население. Ермолов е застъпник за зачисляването на държавни селяни към казашкото съсловие, смятайки, че тази мярка е необходима и изгодна за региона. Продължава процесът на преселване на държавни селяни на Северен Кавказ, което също така способства и за отслабване на аграрната криза в централните райони на страната. По времето на Ермолов има значително разместване на планинското население на Северен Кавказ. Стремейки се да обезпечи безопасността на стратегическия Военно-Грузински път, минаващ през места, населени с осетинци, генералът започва да ги преселва в равнината, като ги поставя под защитата на руските укрепления и контрола на местните власти. Разрешение да се преместят в равнините получават и ингушите. Но този процес невинатаги има доброволен характер. В някои случаи се използват насилствени методи, за да бъде накарано местното население да се пресели в равнините. Множество кабардински, чеченски и други поселения са напуснати от своите жители, които искат да се спасят от нападението на руските войски. Като цяло преселването на планински е с цел да се пресекат техните набези, които постоянно създават притеснения на руските власти и пречат на нормалния стопански живот.

Ермолов отделя внимание и на развитието на гражданската култура на региона. По негова инициатива се открива офицерски клуб с библиотека с руска и чуждестранна литература и преса. Той учредява първия вестник в Грузия, който се издава от руската администрация и има за цел да информира местното население за своите действия и за преобразованията в региона. Първоначално той се издава на грузински език, тъй като незначителна част от населението говори руски. Първият му брой излиза през март 1819 г., подготвен от руски литератори.

В Кавказ са открити три учебни заведения – едно духовно и две светски. Особено внимание Ермолов отделя на Тифлиското благородническо училище. Той настоява в него да се открият висши класове и да се разшири учебната програма за сметка на въвеждане на нови дисциплини – фортификация, геодезия и гражданска архитектура. Ген. Ермолов лично поръчва книги за училището и му отпуска необходимите средства. За да разпространи просвещението в региона, той изпраща местни младежи за обучение в кадетските корпуси, откъдето по-късно те ще бъдат разпределени в полевите полкове на територията на Русия²⁴.

Убеден привърженик на политиката на „просветен абсолютизъм“, генералът се отнася към религията като едно от условията за обществено благополучие, а религиозните учреждения и техните служители преди всичко са като оръдие за нравствено възпитание и едновременно поддържане реда сред поданиците на империята. Ермолов е убеден, че религиозните институции на всички конфесии в империята са длъжни безпрекословно да се подчиняват на държавата, всички техни служители са задължени да са верни помощници на светската власт, а висш приоритет на тяхната дейност трябва да бъде преди всичко държавният интерес.

От тези си принципи Ермолов се ръководи и в провеждането на религиозна политика в Северен Кавказ. Той се отнася доста скептично към предлаганите от Петербург планове за активизация на православно мисионерство сред кавказките планинци. Ермолов смята, че съвместното съществуване на Русия с мюсюлманския свят е обективна неизбежност. Той съхранява търпимостта по отношение на исляма в такава степен, която съответства на интересите на империята. Безусловно изисква абсолютна преданост и подчинение от всички мюсюлмански духовни лица в пределите на региона. В същото време Ермолов е готов да поддържа и да поощрява лоялните на Русия представители на мюсюлманската улема²⁵⁾. Счита за необходимо да се грижи за поддържането на джамиите в ред. По негово мнение за империята е важно да се съдържа до известна степен влиянието на ислямските духовни кръгове, като се ограничи използването на нормите на шериата в съдебната практика. Интересен източник, който характеризира религиозната политика на Ермолов, е датираната от 1820 г., лично съставена от него „молитва за царя“ за мюсюлманите от Кавказ. Неин първоизточник е руска православна молитва за царя, написана от един от идеолозите на руското самодържавие архиепископ Теофан Прокопович и прозвучава за първи път на короноването на Анна Йоановна през 1730 г. По разпореждане на ген. Ермолов всички началници на области са длъжни от октомври 1820 г. да обезпечат четенето на тази молитва във всички кавказки джамии в молитвените и особено в тържествените дни. Тази молитва според Ермолов трябва да стане неотменна съставна част от важния ислямски ритуал и да аргументира непоколебимостта на авторитета на руската власт сред мюсюлманите на Кавказ²⁶⁾.

Интерес представлява и ролята на генерала в преселването на немски колонисти в Закавказието. В началото на своето управление, запознавайки се с икономическото положение на региона, през декември 1816 г. той пише писмо на министъра на вътрешните работи О. П. Козодавлев, в което излага идеята си за създаване в Грузия на образцови немски колонии за наставление на местните жители в селското стопанство. Той предлага „да се засели тук колония от трудолюбиви германци, чийто добър пример и очевидната полза за стопанството биха породили желание за подражание у другите“²⁷⁾. В началото на 1816 г. Ермолов получава разрешение да настани петдесет семейства от Вюртембергското кралство и затова се отделя определена сума от хазната. От тях двадесет и девет семейства искат да бъдат заселени в Кавказката губерния, но вътрешният министър препоръчва на Ермолов да ги настани в Грузия на земи, подходящи за лозарство. Немските преселници са сектанти от евангелистко-лютеранската църква във Вюртембергското кралство, които, поради религиозните си възгледи, са заплашени от глоби и затвор. В края на 1817 г. е създадена първата немска колония в Грузия на изток от Тифлис, наречена Мариенфелд. На 7 септември 1818 г. Комитетът на министрите взема решение колонистите да се заселят в Тифлиски и Елизаветполски уезд, като дава право на замяна на държавни и частни земи, определяйки размера

на участъка за всяко семейство на 35 десети с право на ползване на гори и пасбища. Така в Тифлиски уезд възникват пет нови колонии, а в Елизаветполски – три. Броят на преселниците надминава първоначалните очаквания – по усреднени данни повече от 500 семейства (над 2000 души) получават 20 900 десятъка земя, заселени в двата уезда на Тифлиска губерния в осем колонии, устоявайки на тежките условия на необичайно студената за тях зима на 1818-1819 г.²⁸⁾ Поради тази причина, с решение на Комитета на министрите от 1819 г., напълно е пресечена масовата имиграция на чужденци в Русия. Колониите се управляват вътрешно чрез селски прикази. Специфично в системата на управление на колониите е това, че те се подчиняват непосредствено на главната администрация на Закавказкия край. През май 1819 г. е издаден сенатски указ за създаване на Временна кантора за управление на поселенията на колонистите в Грузия, която ще се ръководи по правилата, утвърдени в южния край на Русия, но под главния надзор на управляващия Грузия. Важна роля и широки пълномощия по отношение делата на колонистите има назначеният от кантората наблюдател на колониите. Тази система на управление, учредена при ген. Ермолов, просъществува до 1833 г.

Много скоро обаче местната администрация и самият Ермолов започват да се разочароват от новите заселници. За първите три месеца занимаващият се с делата на колонистите губернатор Ховен стига до извода, че „между този народ не само никаква нравственост, но и съгласие не съществува. Те се наричат сепаратисти, не признават никого над своето началство и твърдят, че пребиваването им в Грузия е само временно, а истинската им цел е Йерусалим“²⁹⁾. Ермолов пише: „Аз мислех, че те ще дадат на тукашната страна само пример за трудолюбие, стопанско устройство и нравственост. Напротив, голяма част от тези хора са само безделници, твърде малко се грижат за домашното устройство.“³⁰⁾ Това, което успокоява Ермолов, е, че техните целодневни занятия за тълкуването на Апокалипсиса не влияят на местните жители. Той счита за напразни грижите на правителството за колонистите и се стреми да представи на вниманието на Комитета на министрите колко безполезна и дори вредна са тук те, въпреки че не желае да бъде „упрекван за липсата на предвидливост“³¹⁾. В своите „Записки“ той самокритично признава: „Аз, желаейки да дам на грузинците пример за стопански ред... записах тридесет семейства колонисти... Министърът ми предостави първите, които са му попаднали, и аз не постигнах своите цели. Но такова количество, в каквото дойдоха колонистите, аз никога не съм желал, а още по-малко бих могъл да съм доволен, като виждам сектите на сепаратистите, без всякаква нравственост, отдадени на разврат, невъздържани, сребролюбци и безцелни.“³²⁾

Трябва да се отбележи, че колонистите успяват да създадат и първите неголеми пивоварни, дестилационни и кожарски фабрики според ведомостите на Грузинската кантора от 1823 г. Също така в колониите се отбелязва положителен прираст на населението. Те обаче имат и определени преференции: освобождаване от военна повинност, 20-годишен срок при изплащане на заеми, събиране фактически на 2/3 от дълга на колониите.

Интересен факт е, че с името на ген. Ермолов се свързва и началото на изграждане на курорти, свързани с лечебните минерални води на Кавказ. По негова инициатива се създава институт за управление на водите – строителна комисия и още през 20-те години на XIX век започва процесът на градоустройство в региона. Паметник за административната дейност на Ермолов, по отношение на минералните води, се счита град Пятигорск, който се появява благодарение на него. Въпреки че началото на този процес е заложен преди идването му на власт, държавното участие в развитие на използването на водните ресурси започва именно с него. Оценявайки завареното, генералът издава заповед за ремонт на старите къпални и за построяването на нови дървени вани. Между 1819-1821 г. на територията на днешния Пятигорск е построено ново дървено здание – баня, която получила името „Ермоловска“. По склоновете на планината се прокарва шосе за каляски. В резултат започва бързото заселване на долината в непосредствена близост до минералните извори, тъй като властите предоставят специални привилегии. В днешния Железноводск по това време е построено първото здание за болни. Преди строителните работи поканените от Ермолов известни италиански архитекти братя Бернардаци изследват подземните пластове и почви и съставят генерален план на Пятигорск. Също така курортните местности са озеленени. През 1823 г. е поставено началото на изграждане на курортен парк. Особено внимание се обръща на обезпечаването на безопасността на живеещите и лекуващите се там, поради което Ермолов пренася предния край на Кавказката линия от Малка в южната част Голяма Кабарда, като по този начин курортите се оказват в нейния тил. Той взема решение да създаде казашки поселения и да пресели тук казаци през 1825–1826 г. – първоначално за безопасност, а след това за осигуряване на обслужването на курортите.

Всестранната дейност на ген. Ермолов води до изграждането на „пътя“ към действителното присъединяване на Кавказ към Руската империя. Навлизането на руската администрация в региона е съпроводено със съобразяване на управляващите с обичаите, нравите и спецификите на живот на местното население. „Обсадната“ тактика на Ермолов довежда до победа по-късно срещу имам Шамил в Кавказката война. Дори след като е отстранен от длъжност, той продължава да бъде винаги в помощ със своите съвети на онези кавказки наместници, които искат да почерпят идеи от неговия богат опит. Ген. Ермолов не е герой, а човек с реална управленска визия и умения, с военни качества и новаторски подход във военната стратегия.

БЕЛЕЖКИ

1. Клычников, Ю.Ю. Деятельность А.П. Ермолова на Северном Кавказе. – В: Сборник Русского исторического обществ (РИО). Т.2(150) Россия и Северный Кавказ. М., 2000, с. 74.

2. Лисицына, Г.Г. Административная деятельность генерала А.П.Ермолова на Кавказе. – В: Генерал А.П. Ермолов и российско-кавказские отношения в XIX – начале XX века. Санкт-Петербург, 2009, с. 37.
3. Письма Алексея Петровича Ермолова к Арсению Андреевичу Закревскому. – В: Сборник императорского исторического общества. СПб., 1890, т.73, с. 218.
4. Пак там, с. 225.
5. РИО, Т.75, с. 218.
6. Лесин В.И. Генерал Ермолов. М., 2011, с. 270
7. Дубровин, Н.Ф. История войны и владычества русских на Кавказе. СПб., 1888. Т.6, с. 287.
8. Пак там, с. 318.
9. Дегоев, В.В. Большая игра на Кавказе. М., 2003, с. 163.
10. Клычников, Ю.Ю. Цит. съч., с. 78.
11. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (АКАК), Т. 6, ч. 2, с. 234.
12. Клычников, Ю.Ю. Цит. съч., с. 79.
13. Дегоев, В. В. Цит. съч., с.170
14. Главен управител (от рус.ез. главноуправляющий) – командващ на отделния Грузински (Кавказки) корпус и управляващ гражданската част на Кавказ. Назначаван се от императора. Терминът „главен управител“ се използва в периода 1801–1844, 1882–1902. В периода 1844–1882, 1904–1917 за заемания тази длъжност се въвежда терминът „наместник“.
15. Записка командира Отдельного Грузинского корпуса генерал-лейтенанта А.П. Ермолова об управлении Кавказом, 1816 г. – В: Кавказ и Российская империя: проекты, идеи, иллюзии и реальность. Начало XIX – начало XX в. Санкт-Петербург, 2005, с. 261.
16. Блиева З.М. Административные и судебные учреждения на Северном Кавказе в конце XVIII в. – первой трети XIX в. Автореф. дис. кандидата исторических наук. Л., 1984. с. 13
17. Дистанция – определен участък или окръг, управляван от дистанционен началник.
18. Моурави – административна длъжност във феодална Грузия; управляващ провинция, окръг, град или селище
19. Изправници – в Русия – началник на уездната полиция, наричан капитан-изправник.
20. Лисицына, Г.Г. Цит. съч., с. 38
21. Аманат – историческо название на заложник в Северен Кавказ по времето на Кавказката война
22. Гапуров, Ш.А. Эволюция взглядов А.П. Ермолова о методах политики России в Чечне. В: Научная мысль Кавказа, 2004, № 1, с. 64

23. Малахова Г.Н. Становление и развитие российского государственного управления на Северном Кавказе в конце XVIII-XIX в. Ростов-на-Дону. 2001, с. 151.
24. Лесин, В. Цит. съч., 259–260.
25. Улема – мюсюлманска интелигенция, включваща юристи, учители и религиозни водачи.
26. Арапов, Д.Ю. А.П.Ермолов и мусульманский мир Кавказа. В: Вестн. Моск. Ун-та. Сер.8. История. 2001 г., №6, 54–58.
27. АКАК, Т.VI, Ч.1., Тифлис, 1874, 248–249.
28. Чернова-Деке, Т.Н. Позиция и роль А.П.Ермолова в становлении немецких колоний в Закавказье. В: Отечественная история, 2008, № 1, с. 19.
29. Пак там, с. 21
30. Пак там.
31. АКАК, Т.VI, Ч.1., 340–341
32. Записки А.П.Ермолова 1798 – 1826. М., 1991, с. 323

RUSSIAN COLONISATION OF CAUCASUS DURING THE RULE OF GENERAL ALEKSEY PETROVICH ERMOLOV (1816-1827)

Abstract. This article considers the activities of General A.P.Ermolov as a High Commissioner of the Caucasus which lay the foundations and the tendencies of the Russian colonisation of the region. The article discusses general's innovatory methods and conception for the subjection of the rebellious mountain peoples as well as the administrative measures for the transformation of North Caucasus and Transcaucasia as an integral part of Russian empire. General Ermolov's activities in respect to the trade, culture, religion and other areas of socio-political life in the region are presented and although secondary they are inseparable from the military affairs and illustrate fully his rule.

Tsvetelina Haralampieva

✉ Sofia University „St. Kliment Ohridski“
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504, Sofia, Bulgaria
E-mail: tsvetie_harlin@yahoo.com